

موضوع

اندیشه سیاسی: ۱۳۹ (سیاسی - اجتماعی: ۵۰)

گروه مخاطب

تخصصی (طلاب و دانشجویان)

۱۳۲۳

۲۴۴۹

آثار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی/ ۲۲۳

آل سید غفور، محسن، ۱۳۴۸ -

جایگاه سیاسی عالم دینی در دو مکتب اخباری و اصولی / سید محسن آل‌سید غفور؛ تهیه پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی اسلام. - قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۲.

۳۱۱ ص. - (بوستان کتاب قم؛ ۱۳۲۳. آثار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی؛ ۲۲۳) (اندیشه سیاسی؛

۱۳۹. سیاسی - اجتماعی؛ ۵۰)

ISBN 964 - 371 - 777 - ۱ / ۲۲۰۰۰ ریال.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

Sayyed Mofaen Ale Sayyed Ghafor.

ص. خ. به انگلیسی:

Jāyگاهē Siyāsīye 'Aleme Dīnī [The Political situation

of a religious scholar from view point of Akhbari and Ogūlī Schools]

کتابنامه: ص. [۳۰۵] - ۳۱۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. اخباریه. ۲. اصولیه. ۳. عقل‌گرای (اسلام). ۴. علوم سیاسی (فقه). ۵. فقیهان - فعالیت‌های

سیاسی. ۶. ولایت فقیه. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی اسلام. ب. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب قم.

ج. عنوان.

۲۹۷/۵۴۲

ت ج ۱۷ / ۲ / ۲۳۹۹ BP

جایگاه سیاسی عالم دینی

در دو مکتب اخباری و اصولی

سید محسن آل سید غفور

تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی اسلام

بیت سید مرتضی
۱۳۸۴

بوشه گیت

جایگاه سیاسی عالم دینی
در دو مکتب اخباری و اصولی

• نویسنده: سید محسن آل سید غفور

• تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی اسلام

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی • لویت چاپ: اول / ۱۳۸۴

• شمارگان: ۱۵۰۰ • بها: ۲۲۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

✓ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائی)، ص پ ۹۱۷، تلفن: ۷۷۲۲۱۵۵-۷، نمابر: ۷۷۲۲۱۵۴

✓ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

تلفن پیش: ۷۷۲۲۲۶

✓ فروشگاه شماره ۲: تهران، خ فلسطين جنوبی، کوچه دوم (پشن)، تلفن: ۶۲۶۰۷۳۵

✓ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع یاس، تلفن: ۲۲۲۳۶۷۲

✓ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهارراه کرمانی، گلستان کتاب، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰

پست الکترونیک: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی با آن در وب سایت:
<http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

○ کنترل ویرایش: ابوالفضل طریقه دار ○ حروف نگار: مجید اکبریان گرمجی ○ اصلاحات حروف نگاری: رمضانعلی قربانی

○ صفحه آرایی: احمد آخلی ○ نمونه خوانی: مجتبی نوریان و سید علی اکبر حاجی ○ کنترل فنی صفحه آرایی: سید علی

قاسمی ○ نظارت و کنترل: عبدالهادی اشرفی ○ طراح جلد: مجید سامان ○ مسئول تولید: حسین محمدی ○ پی گیر چاپ:

سید رضا محمدی

ناشر

فهرست مطالب

۱۳		سخنی با خواننده
۱۵		مقدمه
۱۹		فصل اول: مقدمه‌ای بر آغاز داستان عقل و نقل در اسلام
۲۱		مقدمه
۲۲		بحث‌های کلامی و مسأله عقل و نقل
۲۴		افول عقل در مکتب اشعری
۲۵		اصول مکتب اشعری
۲۶		معتزله و عقل
۲۹		انحطاط فرقه عقل‌گرا (اعتزال) در تاریخ اسلام
۳۰		بررسی عقل و نقل در تشیع
۳۳		فصل دوم: سیر تاریخی مکتب اخباری و اصولی
۳۵		مقدمه
۳۶		۱- اصحاب نقل (اخباریان قدیم)
۳۶		۱- محمد بن یعقوب کلینی
۳۷		۲- شیخ صدوق

- ۳۹..... ویژگی های مکتب قم
- ۴۰..... ۲- اصحاب عقل
- ۴۰..... تعریف اصول فقه
- ۴۱..... نحوه شکل گیری دانش اصول
- ۴۱..... تاریخ علم اصول
- ۴۲..... نمایندگان برجسته مکتب اصولی در سیر تاریخی
- ۱- ابو محمد حسن بن علی عمانی معروف به ابن ابی عقیل یمانی (متوفای
۳۲۸ یا ۳۲۹ هـ)..... ۴۲
- ۲- ابو علی محمد بن احمد کاتب اسکافی معروف به ابن جنید (متوفای ۳۸۱ هـ)..... ۴۲
- ۳- شیخ محمد بن نعمان مشهور به شیخ مفید (۳۳۸- ۴۱۳ هـ)..... ۴۳
- مفید و محدثان..... ۴۳
- عقل و نقل در نزد مفید..... ۴۵
- ۴- سید مرتضی مشهور به علم الهدی (۳۵۵- ۴۳۶ ق)..... ۴۶
- ۵- شیخ محمد بن حسن طوسی (۳۸۵- ۴۶۰ هـ)..... ۴۷
- ویژگی های مکتب بغداد..... ۴۹
- ۶- ابن ادریس حلی و دو اقدام مهم (۵۴۳- ۵۹۸ ق)..... ۵۲
- اول، مبارزه با روحیه اخباری گری..... ۵۲
- دوم، پیشبرد استدلال های عقلی در فقه..... ۵۳
- ۷- نجم الدین جعفر بن حسین بن یحیی بن سعید حلی معروف به محقق حلی
(۶۰۰- ۶۷۶ هـ)..... ۵۴
- ظهور مجدد اخباری گری..... ۵۶
- مکتب اخباری در قرن یازدهم..... ۵۷
- علت ظهور و پیدایی مجدد مکتب اخباری..... ۵۸
- عوامل بیرونی..... ۵۸

۵۸	۱- علل و عوامل علمی
۶۰	۲- عامل غیر علمی یا سیاسی
۶۱	استرآبادی احیاگر مکتب اخباری
۶۵	پیروزی دانش اصول و شکست مکتب اخباری
۶۸	مبارزه عملی و حید بهبهانی و شاگردان وی علیه مسلک اخباری‌گری
۷۲	نزاع اخباری و اصولی پس از بحرانی
۷۵	سرانجام میرزا محمد اخباری
۷۶	شیخ مرتضی انصاری (۱۲۱۴-۱۲۸۱ هـ)
۷۹	فصل سوم: مبنای معرفتی دو مکتب اخباری و اصولی
۸۱	تفاوت‌های دو مکتب
۸۲	مهم‌ترین اختلافات دو مکتب
۸۶	۱. اختلاف در منابع احکام
۸۷	الف) قرآن کریم
۸۷	دیدگاه اخباریان
۸۸	اخباریان افراطی
۹۱	اخباریان میانه
۹۳	دلایل اخباریان بر عدم حجیت ظواهر کتاب
۹۵	دیدگاه اصولیان و رد استدلال‌ات اخباریان
۹۷	خلاصه و نتیجه‌گیری بحث قرآن
۹۸	قرآن، سیاست و فقیه
۹۹	ب) سنت (اخبار)
۹۹	بررسی دیدگاه دو مکتب
۱۰۱	اخباریان و اعتراض به تقسیم‌بندی احادیث

- ۱۰۳..... «سنت» و مسأله سیاست و جایگاه سیاسی عالم دینی در دو مکتب
- ۱۰۵..... ج) اجماع
- ۱۰۵..... اجماع چیست؟
- ۱۰۵..... بررسی اجماع در دو مکتب
- ۱۱۳..... نتایج سیاسی بحث اجماع
- ۱۱۷..... د) عقل
- ۱۱۹..... ۱) دیدگاه مکتب اخباری
- ۱۳۲..... خلاصه دیدگاه مکتب اخباری
- ۱۳۳..... ۲) دیدگاه مکتب اصولی
- ۱۳۶..... نقش و قلمرو عقل در دیدگاه اصولیون
- ۱۴۳..... ترتیب سستی: کتاب، سنت، اجماع و عقل
- ۱۴۳..... ترتیب قرن سیزدهم: کتاب، سنت، عقل و اجماع
- ۱۴۴..... عقل، سیاست و ارتباط آن با جایگاه سیاسی عالم دینی
- ۱۴۵..... ۱) اخباریان
- ۱۴۷..... ۲) اصولیون
- ۱۵۰..... عقل و اقتدار سیاسی
- ۱۵۰..... ۱) اخباریان
- ۱۵۲..... ۲) اصولیان
- ۱۵۴..... ۲. روش
- ۱۵۴..... اجتهاد و تقلید
- ۱۵۵..... اجتهاد چیست؟
- ۱۵۶..... سابقه تاریخی اجتهاد
- ۱۵۷..... تقلید
- ۱۵۷..... تقلید چیست؟

۱۵۸.....	قلمرو و عرصه تقلید
۱۵۹.....	الف) دیدگاه اخباریان
۱۶۰.....	خاستگاه اجتهاد و نحوه شکل‌گیری آن در امامیه به باور اخباریان
۱۶۷.....	دیدگاه اخباریان افراطی
۱۷۲.....	اعتقاد اخباریان معتدل و میانه
۱۷۳.....	«تقلید» در دیدگاه اخباریان
۱۷۶.....	ب) دیدگاه اصولیان درباره اجتهاد و تقلید
۱۸۲.....	نتایج اجتماعی - سیاسی اجتهاد و تقلید
۱۸۵.....	مناصب و حیطه‌های وظایف مجتهد
۱۹۲.....	خصایص مرجعیت واحد
۱۹۳.....	تأثیر سیاسی بحث اجتهاد و تقلید
۱۹۷.....	فصل چهارم: اختیارات سیاسی عالمان دینی در دو مکتب اخباری و اصولی
۱۹۹.....	شان سیاسی عالم دینی اخباری
۲۰۳.....	شؤون سیاسی فقیه در مکتب اصولی
۲۰۴.....	الف) احکام و فتاوای سیاسی
۲۰۶.....	۱- حکم به جهاد
۲۰۸.....	۲- حکم تحریم تنباکو
۲۱۱.....	حکم سیاسی و روشنفکران
۲۱۲.....	حکم تحریم تنباکو و مشروطه
۲۱۳.....	۳- احکام و فتاوای سیاسی دوران مشروطه
۲۱۵.....	عالمان دینی و مشروطه
۲۱۶.....	عالمان دینی موافق مشروطه
۲۲۰.....	عالمان دینی مخالف مشروطه

۲۲۷	(ب) ولایت سیاسی
۲۲۸	معنای لغوی ولایت
۲۲۹	ولایت فقیه و قدمای شیعه
۲۳۶	ولایت فقیه و علمای متأخر
۲۴۴	امام خمینی و ولایت فقیه
۲۴۵	۱- تصدی حکومت از باب امور حسبه
۲۴۶	۲- تصدی سیاسی از باب ولایت فقیه
۲۵۱	حدود اختیارات فقیه
۲۵۲	جست و جوی ولایت فقیه در روایات
۲۶۱	خاتمه: جمع بندی و نتیجه گیری
۲۶۸	نتایج براساس مطالب گذشته
۲۷۳	فهرست ها
۲۷۵	آیات
۲۷۶	روایات
۲۷۷	معصومان علیهم السلام
۲۷۹	اشخاص
۲۸۴	اصطلاحات
۲۹۴	ادیان، گروه ها، فرقه ها، مذاهب
۲۹۹	مکان ها
۳۰۱	کتاب ها
۳۰۵	کتابنامه

سخنی با خواننده

پیروزی انقلاب اسلامی بر مبنای اندیشهٔ سیاسی شیعه و به ویژه براساس «فقه سیاسی» آن، از جمله انگیزه‌هایی است که متفکران را وادار نمود تا به بازخوانی و بازتولید فقه سیاسی شیعه توجه کنند. پژوهش‌های صورت گرفته بیان‌گر این حقیقت است که صبغهٔ سیاسی فقه شیعه در دورهٔ ائمه اطهار(ع) برای خود ائمه و مخالفان آن‌ها امری روشن بوده است. این صبغه در دوران غیبت استمرار داشته است، به گونه‌ای که موجودیت سیاسی اقلیت شیعی را در برابر حاکمیت اکثریت، می‌توان مرهون همین فقه سیاسی تلقی کرد. اما به طور طبیعی دانش فقهی، مانند بسیاری از دانش‌های دیگر در سیر تحول و تکامل خویش دچار فراز و فرودهایی بوده است. از زمانی که علم اصول به صورت قاعده‌مند و مدوّن در عصر «ابن ابی عقیل عمانی» وارد حوزه‌های فقهی شیعه شد، دو نوع برخورد با آن به وجود آمد: عده‌ای با استقبال از آن موجود قواعد و اصول اجتهادی را سبب شکوفایی و بازسازی فقه و حدیث می‌دانستند و در مقابل، گروهی بر این باور بودند که علم اصول ممکن است باعث انحراف در فهم احادیث و فقه ائمه علیهم‌السلام بشود. از این رو، در مقابل آن مقاومت کردند. در آغاز بیشتر به گردآوری احادیث و اخبار همت گماشتند و در صدد بودند قبل از اعمال نظرهای اصولی، احادیث صحیح را از سقیم تفکیک کنند و با شمس رجالی و حدیثی به حفاظت از تراث فقهی در مقابل عقل‌گرایی اصولی بپردازند. در مقابل فقیهان اصولی معتقد بودند ظرفیت‌ها و توان‌مندی‌های علم اصول عالمان دینی را قادر می‌سازد تا با

توجه به همه شرایط درونی و بیرونی به استنباط و اجتهاد پردازند و پویایی فقه را متناسب با مقتضیات زمان و مکان به نمایش بگذارند. به تدریج اختلاف نظر مسألت‌آمیز اولیه به چالش جدی در دوره‌های بعد منجر شده؛ تا جایی که در قالب دو مکتب اخباری و اصولی، نام‌گذاری شد. آنچه در این میان مهم می‌نماید ارزیابی رابطه فقه و سیاست در هر کدام از این دو مکتب است و وزنی که برای عالم سیاسی قائل هستند، پژوهشکده اندیشه سیاسی از بدو تأسیس در صدد برآمد تا اندیشه سیاسی همه فقیهان مهم و اصولی و اخباری را تحقیق و تدوین کند که بحمدالله توفیق یافت اندیشه سیاسی بیش از پنجاه فقیه را تدوین نماید که بخشی از آن به چاپ رسیده و مجموعه آن در قالب «اندیشه نامه متفکران شیعه» آماده نشر می‌باشد. آنچه پیش‌روی شماست پژوهش فاضل ارجمند جناب آقای سید محسن آل سید غفور است که به سفارش گروه فقه سیاسی تدوین شده است. امیدواریم این خدمت فرهنگی با پیشنهادها و انتقادهای خوانندگان تلطف و تکمیل گردد.

مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی

پژوهشکده اندیشه سیاسی اسلام

مقدمه

میان اندیشه غالب کنونی با اندیشه‌های گذشته که منجر به بروز، ظهور و غلبه اندیشه کنونی شده، همواره نوعی ارتباط زنجیره‌وار وجود دارد که گفتمان هر دوره، حلقه‌ای از این زنجیره محسوب می‌گردد؛ از این رو بازیابی اندیشه‌های سیاسی فقها و تأثیر آن بر فقه و بر اختیارات و وظایف عالمان دین که برآمده از چنین تفکری است ضرورت فهم فقه و فقه سیاسی و به عبارت دیگر فهم رابطه میان فقه و سیاست را ایجاب می‌کند.

در بررسی تاریخ معاصر ایران و بازنگری نقاط عطف آن، نقش بارز روحانیت و فقهای دین به روشنی نمایان است.

تغییر گفتمان در فقه تشیع و به تبع آن در اندیشه سیاسی فقها کلید فهم چنین نقش‌آفرینی گسترده عالمان دین در عرصه سیاست خواهد بود.

در کاوش از اندیشه‌های فقهی، شاهد تحول و تطوری در فقه هستیم که امروزه به جریان حاکمیت دینی در نظام جمهوری اسلامی منجر شده است؛ به عبارت دیگر، پیروزی انقلاب اسلامی و برقراری نظام جمهوری اسلامی، نظام سیاسی ایران را وارد دوران جدیدی کرد؛ نظامی که بنیاد آن را «فقه» تشکیل می‌دهد و هدف آن برپایی حکومت دینی است؛ چنان‌که امام خمینی (ره) می‌فرماید: «حکومت فلسفه عملی

تمامی فقه است». بر این اساس، فقیهان، متولیان اقامه حکومت دینی شناخته شدند و فقها و عالمان دین با گرایش فقه و فقاہت در رأس هرم نظام سیاسی قرار گرفتند.

اما چه تحول و تطوری در فقه صورت گرفته که به گفتمان امروز انجامیده است؟ به اعتقاد نویسنده، گذار از اندیشه اخباری‌گری به اندیشه اصولی و اجتهادی در فقه از مهم‌ترین علت‌های نقش‌آفرینی عالمان و فقها در ساحت سیاست است. پس از شکست مکتب اخباری و احیای مکتب اصولی به دست وحید بهبهانی در قرن دوازدهم، فقه وارد دوران جدیدی گردید. در دوران جدید، فقه، بنابر مبانی معرفتی خاص، تفسیر خاصی از سیاست را نیز ارائه می‌داد. ارائه چنین تفسیری از سیاست که فقه سیاسی خوانده می‌شد، به تدریج و با گذشت زمان زمینه‌ساز فهمی خاص‌تر از فقه سیاسی به نام نظریه «ولایت فقیه» شد.

براساس نظریه ولایت فقیه که با مرحوم نراقی وارد دوران جدیدی از فهم فقهی - سیاسی شد، حکومت مستحق و شایسته فقهاست، از این رو بر فقها واجب است که برای برپایی حکومت فقهی با تولیت فقیه به پا خیزند.

بنابر این شناخت فقه با دو گرایش اخباری و اصولی به همراه مبانی معرفتی آن‌ها راهنمایی است برای فهم اندیشه سیاسی تشیع و به تبع آن فهم تاریخ معاصر شیعه که به پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری فقها و برقراری نظام جمهوری اسلامی با گفتمان حاکمیت دینی انجامید.

بی‌شک شکست مکتب اخباری در تقابل با مکتب اصولی و اجتهادی که احیای اجتهاد و تقلید را در پی داشت، منجر به گسترش حوزه اختیارات و اقتدار عالم دینی در عرصه سیاست گردید، چرا که با انتقال فهم مسائل سیاسی به حوزه شریعت و فقه، این امر تنها و صرفاً از آن فقها شناخته می‌شد نه تمامی مردم، و از این پس سیاست امری تخصصی در وادی فقه تلقی می‌شد که متخصصان خاص خود یعنی فقها را نیاز داشت و این همان برخورداری اقتدار سیاسی فقها در این حوزه است. بنابر این در

این جا اقتدار به معنای انحصار فهم احکام و مسائل سیاسی توسط فقیه بر او است. در پی فهم ارتباط دو گرایش فقهی یاد شده با سیاست این پژوهش سؤالات ذیل را مورد بررسی قرار می‌دهد:

مبانی فکری مکتب اخباری چه تأثیری بر جایگاه سیاسی عالم دینی دارد؟ مبانی فکری مکتب اصولی چه تأثیری بر این جایگاه دارد؟ گذار از مکتب اخباری به مکتب اصولی چه تأثیری در نقش سیاسی عالم دینی گذاشت؟ اختیارات و وظایف فقها در دوران غلبه مکتب اخباری با دوران غلبه مکتب اصولی، چه تفاوتی از حیث کمی و کیفی داشت؟ آیا این اختیارات محدودتر شد یا وسیع‌تر گردیده و رو به تزايد گذاشت؟ در توضیح عامل مهم و جداکننده دو مکتب اخباری و اصولی یعنی اجتهاد و تقلید و ارتباط آن با سیاست و جایگاه سیاسی عالم دینی گفتنی است که مکتب اصولی بنابر مبانی معرفتی خود، جامعه را به دو گروه مجتهد و مقلد تقسیم می‌کند. چنین تقسیم‌بندی بالقوه به مجتهد اقتدار اجتماعی - سیاسی می‌بخشد؛ در مقابل، مکتب اخباری با حرام شمردن اجتهاد و تقلید، چنین توان و قوه‌ای را از فقه سلب می‌کند؛ از این رو مکتب اخباری نمی‌تواند جایگاه سیاسی خاصی را برای فقیه و عالم دینی در نظر بگیرد.

پژوهش حاضر برای بسط و توضیح مطالب فوق نوشته شده است.

در پایان لازم می‌دانم از تمامی عزیزانی که در تحقق این پژوهش مرا یاری کرده‌اند تشکر و سپاس‌گزاری کنم. به ویژه از پدر و مادر عزیزم و نیز اساتید گران‌قدر دکتر مصطفی ملکوتیان، دکتر سید احمد موثقی، دکتر داوود فی‌رحی و حجة الاسلام و المسلمین سید محمد تقی آل سیدغفور سپاس‌گزارم. هم‌چنین از همسر و فرزندان دلبندم سید احسان و الهام سادات که محدودیت‌های نگارش این اثر را تحمل کردند قدر دانی می‌کنم. هم‌چنین از دست اندرکاران پژوهشکده اندیشه سیاسی اسلام به ویژه مدیر گروه فقه سیاسی و مسئول محترم پژوهشکده جناب آقای مهاجر نیا کمال تشکر را دارم.